

GRT

चलनविषयक धोरण

प्रा.डॉ.एस.एल.पाटील

सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, सांगोला महाविद्यालय, सांगोला.
जि. सोलापूर.

प्रस्तावना—

चलनविषयक धोरणास मौद्रिक धोरण, द्रव्यनिधी धोरण पैशाच्या पुरवठ्याविषयीचे धोरण या नावाने ही ओळखले जाते. चलनविषयक धोरण हा एकूण आर्थिक धोरणाचा एक भाग असतो. देशाची मध्यवर्ती बँक चलनविषयक धोरण राबविते. देशाच्या अर्थव्यवस्थेची एकूण आर्थिक उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी अर्थव्यवस्थेत आवश्यक इतका पैशाचा पुरवठा होणे गरजेचे असते, असा पैशाचा पुरवठा करण्यासाठी मध्यवर्ती बँक अनेक मार्गांचा अवलंब करत असते. कोणत्याही देशात विधीग्राह्य पैशाची निर्मिती मध्यवर्ती बँकेकडेच असते. देशातील व्यापारी बँका विधीग्राह्य पैशाच्या आधारावर पत निर्मिती करतात. देशात विधीग्राह्य पैसा आणि पतपैसा मिळून एकूण पैशाचा पुरवठा होत असतो. पैशाचा पुरवठा वाढला तर अर्थव्यवस्थेत चलनवाढ अस्तित्वात येते. तर कमी झाल्यास चलनघटीचा किंवा मंदीचा अनुभव येतो. यामधून अर्थव्यवस्था अस्थिर बनते. म्हणून मध्यवर्ती बँकेला पैशाचा पुरवठा नियंत्रित ठेवण्यासाठी चलनविषयक धोरण राबवावे लागते. थोडक्यात आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी पैशाचा पुरवठा नियंत्रित ठेवून तेजी मंदी सारखी संकटे दूर करण्यासाठी चलनविषयक धोरण वापरले जाते एवढेच नव्हे तर स्थिरतेसह आर्थिक विकास साध्य विकास साध्य करण्यासाठी जबाबदारी चलन विषयक धोरणावर असते.

चलनविषयक धोरण

देशातील विविध आर्थिक उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी उपयोगात येणारे चलनविषयक धोरण हे एक महत्वाचे साधन आहे. या धोरणाचा प्रत्यक्ष वापर अलीकडे झाला असला तरी अनेक वर्षांपासून या धोरणांची माहिती अर्थशास्त्रज्ञांना आहे. लॉर्ड केन्स यांच्या 1936 च्या 'रोजगार, पैसा आणि व्याज यांचा सर्वसाधारण सिद्धांत' या पुस्तकाच्या प्रसिद्धीनंतर सरकारच्या कार्याविषयी असणारे तटस्थ धोरण मागे पडून सरकारची भूमिका अर्थव्यवस्थेत व्यापक बनली, कल्याणकरी राज्याची संकल्पना सर्वत्र वापरली जाऊ लागली यातून अनेक उद्दिष्टे सरकारपुढे आली त्यांच्या पूर्ततेसाठी पैशाचा पुरवठा महत्वाचा बनला. प्रत्येक देशात पैसा किंवा चलन निर्माण करण्याची मक्तेदारी मध्यवर्ती बँकेकडे असते. मध्यवर्ती बँक नोटा आणि नाणी तयार करते त्यासच आपण विधीग्राह्य चलन म्हणतो. व्यापारी बँका या चलनाच्या आधारावर पतनिर्मिती करतात. मध्यवर्ती बँक व्यापारी बँकाच्या पतनिर्मितीवर नियंत्रण ठेवत असते. मध्यवर्ती बँकेला कायदयाने चलनावर अथवा देशातील एकूण पैशाच्या पुरवठ्यावर नियंत्रण ठेवण्याचे अधिकार प्राप्त झालेले असतात. मध्यवर्ती बँके देशातील पैशातील पुरवठ्याबाबत जे धोरण स्वीकारते त्यालाच सर्वसाधारणपणे चलनविषयक धोरण म्हणतात. चलनविषयक धोरणाची अनेक अर्थशास्त्रज्ञांनी व्याख्या केलेली आहे. त्यांच्यापैकी काही व्याख्या पुढील प्रमाणे आहेत. या व्याख्यांवरून चलनविषयक धोरणाचा अर्थ आपणास अधिक स्पष्ट होईल.

1) प्रा. कॅट :- “देशातील पूर्ण रोजगाराचे उद्दिष्ट प्राप्त करण्यासाठी अर्थव्यवस्थेतील पैशाच्या पुरवठ्याचा विस्तार आणि संकोच करणे म्हणजे चलन विषयक धोरण होय.”

2) पॉल एझिंग :- “चलनविषयक व्यवस्थेच्या अस्तित्वामुळे आणि कार्यामुळे निर्माण होणारे तोटे कमी करणे आणि फायदे वाढविणे यासाठी राबविलेल्या धोरणास चलनविषयक धोरण म्हणतात.”

या व्याख्यांवरून चलनविषयक धोरणाचा अर्थ आपणास सुस्पष्ट होतो. देशाची द्रव्यनिधी अधिकार सत्ता म्हणजेच मध्यवर्ती बँक चलन विषयक धोरण राबविते. प्रामुख्याने पैशाची संख्या, आकार, रचना त्याचे वाटप या बाबतचे मध्यवर्ती बँकेचे धोरण म्हणजेच चलन विषयक धोरण म्हणता येईल.

चलनविषयक धोरणाची उद्दिष्टे

चलनविषयक धोरणापुढे अनेक महत्वाची उद्दिष्टे असतात. विकसनशील अर्थव्यवस्थांमध्ये थोडी अधिक उद्दिष्टे परिस्थितीनुसार स्वीकारलेली असतात. प्रामुख्याने तटस्थ पैसा, किंमत, स्थैर्य, विनिमय स्थैर्य, पूर्ण रोजगार आणि आर्थिक विकास ही काही प्रमुख उद्दिष्टे कोणत्याही देशाच्या चलन विषयक धोरण येईल.

1) तटस्थ पैसा :-

चलनविषयक धोरणांचे हे पहिले उद्दिष्ट मानले जाते. प्रा. रॉबर्टसन हायेक, विकस्टीड इत्यादी अर्थशास्त्रज्ञांनी या उद्दिष्टाला महत्वाचे स्थान दिले आहे. चलन संख्यामान सिद्धांतावर हे उद्दिष्ट आधारलेले आहे. या चलनसंख्यामान दृष्टिकोनानुसार पैशाच्या पुरवठ्यातील कोणताही बदल किंमत पातळीत बदल घडवून आणतो त्यामुळे अर्थव्यवस्थेत चढउतार निर्माण होतात. तटस्थ पैसा धोरण याचा अर्थ पैशाच्या पुरवठ्याचे असे नियंत्रण की ज्यामुळे किंमत पातळीत नैसर्गिक होणाऱ्या बदलामुळे उत्पादनवाढ व रोजगार

निर्मिती याकरीता उपयोगी ठरावेत. म्हणजे चलन विषयक धोरणाने पैसा तटस्थ ठेवावा. पैशाच्या संख्येमुळे होणारे कोणतेही अनआर्थिक बदल टाळावे. सनातनवादी पैशाच्या दृष्टिकोनाने ही उद्दिष्टांची बाजू ठीक वाटते पण आधुनिक काळात अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी पैसा तटस्थ ठेवणे निव्वळ अशक्य आहे. अर्थात या चलन विषयक धोरणाच्या उद्दिष्टाला महत्व दिले जात नाही.

2) विनिमय स्थैर्य :-

सुवर्ण परिणाम पद्धती अस्तित्वात असताना चलन विषयक धोरणाद्वारे विनिमय दराचे स्थैर राखण्याचा प्रयत्न केला जात असे. एखाद्या देशातील चलनाच्या बदलात दुसऱ्या देशातील किती चलन मिळू शकेल हे सांगणाऱ्या दराला विनिमय दर म्हणतात. साधारणपणे आंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढण्याच्या दृष्टीने विनिमय दरास स्थिरता असणे आवश्यक असते. त्याच प्रमाणात परकीय गुंतवणूक वाढविणे, चलनाची सट्टेबाजी टाळणे यासाठीही विनिमय स्थैर्य आवश्यक ठरते. सुवर्ण परिणाम पद्धतीत चलनाच्या बाह्य स्थैर्यासाठी देशांतर्गत चलनस्थिरता पर्यायाने किंमत स्थैर्याला प्राधान्य द्यावे लागत असे. परंतु सध्या सुवर्णपरिणाम पद्धती अस्तित्वात नसल्याने चलनविषयक धोरणाचे हे उद्दिष्ट महत्वाचे मानले जात नाही. तसेच जे देश निव्वळ परराष्ट्रीय व्यापारावर अवलंबून आहेत त्यांना विनिमय स्थैर्याचे उद्दिष्ट महत्वाचे वाटते. थोडक्यात अंतर्गत अर्थव्यवस्थेत विनिमय स्थैर्यासाठी अनेक बदल करावे लागतात त्यातून परावलंबन वाढते म्हणून या उद्दिष्टाचे महत्त्व सुवर्णपरिणाम पद्धतीच्या त्यागावर कमी झाल्याचे आढळते.

3) किंमतस्थैर्य :-

आधुनिक काळात चलनविषयक धोरणाच्या सर्व उद्दिष्टांमध्ये महत्वाचे ठरलेले उद्दिष्ट म्हणजे किंमत स्थैर्य होय. लॉर्ड केन्स आणि गुस्ताव कॅसेल यांनी या उद्दिष्टाला सर्वात उच्च स्थान दिलेले आहे. कोणत्याही देशात अर्थव्यवस्थेचे स्थैर्य महत्वाचे असते यासाठी देशातील किंमत पातळी स्थिर ठेवणे आवश्यक असते. किंमत स्थिरीकरणामुळे आपोआपच पैशाचे मूल्य स्थिर राहते. तसेच आर्थिक चढउतार (तेजी मंदी चक्रे) नियंत्रणात राहतात. किंमत स्थैर्य राखल्याने उत्पादन साधनांचे योग्य वितरण, उत्पादन प्रक्रियेत सातत्य, उत्पन्न वितरण अधिक चांगल्या पद्धतीने होते. चक्रीय बदलांचे वाईट परिणाम टाळले जातात. तेजी किंवा भाववाद यामुळे आर्थिक विषमता वाढते.संपत्तीचे केंद्रीकरण होते म्हणून अतिरेकी किंमत वाढ नियंत्रणात ठेवणे गरजेचे असते. त्याच प्रमाणे मंदीमुळे बेरोजगारी वाढते, उत्पादन व्यवस्था कोलमडते. मागणी थंडावते सर्वत्र निराशाजनक वातावरण तयार होते. भाववादीपेक्षा मंदीचे परिणाम भयावह स्वरूपाचे असतात. केन्स म्हणतो भाववाद अन्यायी आहे परंतु मंदी मात्र फारच वाईट असते म्हणून तिला वेळीच लगाम घालावा लागतो. हे सर्व किंमत बदलामुळे घडत असते.म्हणून किंमत स्थैर्य ठेवणे हे चलन विषयक धोरणाचे प्रमुख उद्दिष्ट मानले जाते. प्रत्यक्ष या उद्दिष्टाची पूर्तता करताना मध्यवर्ती बँकेला तारेवरची कसरत करावी लागते कारण किंमत स्थैर्य धोरणामुळे इतर पूर्ण रोजगार व आर्थिक विकास या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेमध्ये बाधा येऊ शकते असे असले तरी मध्यवर्ती बँका पूर्णरोजगार व आर्थिक विकास या उद्दिष्टांचा पाठपुरावा करत त्यांना चालना मिळेल अशाच पद्धतीने पैशाच्या पुरवठ्यावर नियंत्रण ठेवून किंमत स्थैर्य धोरण साध्य करण्याचे प्रयत्न करतात.

8) पूर्ण रोजगार :-

१९२९ च्या जागतिक महामंदीनंतर चलन विषयक धोरणाच्या बाबतीत महत्वपूर्ण बदल झाला इतर उद्दिष्टापेक्षा पूर्ण रोजगार या उद्दिष्टावर भर देण्यात आला. केन्स यांची विचारसरणी

यास कारणभूत ठरली असे म्हणता येईल.कारण शासनाच्या धोरणाची योग्य अंमलबजावणी करून पुरेसा रोजगार निर्माण करणे शक्य आहे हे सिद्ध झाल्याने १९४० पासून प्रामुख्याने सर्वत्र या उद्दिष्टाला प्राधान्य दिल्याचे आढळते.१९४४ सालच्या ब्रिटीश सरकारच्या श्वेतपत्रिकेत तसा उल्लेख आढळतो.पूर्ण रोजगार याचा अर्थ शून्य बेकारी असा घेतला जात नाही. काही कारणाने ३ ते ४ टक्के बेकारी अर्थव्यवस्थेत असतेच, मात्र उपलब्ध साधन सामग्रीचा पुरेपुर वापर करून शक्य तेवढ्या उत्पादन घटकांना रोजगार उपलब्ध साधन सामग्रीचा पुरेपुर वापर करून शक्य तेवढ्या उत्पादन घटकांना रोजगार उपलब्ध करून देणे व बेकारीचे प्रमाण कमीत कमी ठेवणे असा अर्थ घेतला पाहिजे.यासाठी चलन धोरणाच्या विविध साधनांचा योग्य वापर मात्र झाला पाहिजे.

रोजगार निर्मितीच्या बाबतीत सनातन अर्थशास्त्रज्ञानी जे. बी.से. यांच्या “प्रत्येक पुरवठा स्वतःची मागणी निर्माण करतो.” या बाजारपेठेच्या नियमावर आपला रोजगार सिद्धांत मांडला म्हणजे अर्थव्यवस्थेत नेहमी पूर्ण रोजगार असतो त्यामध्ये काही कारणाने बेकारीसदृश्य परिस्थिती निर्माण झाली तरी ते तात्पुरती असते. तसेच मजुरीदर कमी केल्यास रोजगार पातळी वाढण्यास मदत होते असेही त्यांचे मत होते. मात्र आधुनिक अर्थशास्त्रज्ञांना सनातनवादी रोजगार विचार मान्य नाही. अर्थव्यवस्थेत नेहमी पूर्ण रोजगारीला संतुलन होत नसते तर अपूर्ण रोजगारी किंवा बेकारीचे अस्तित्व असते. प्रामुख्याने अविकसीत राष्ट्रात बेकारीचे प्रमाण जास्त असते. यासाठी मुख्यतः चलन विषयक धोरण प्रभावीपणक वापरून रोजगार संधी निर्माण कराव्या लागतात. प्रा. काऊडर यांनी या विचाराचा पाठपुरावा केला आहे त्यांनी बचत व गुंतवणुक संतुलन प्रस्थापित करणे गरजेचे मानले आहे. थोडक्यात मध्यवर्ती बँक स्वस्त पैसा आणि महाग पैसा अशी परिस्थिती नुसार धोरणे स्विकारून पूर्ण रोजगार हे उद्दिष्ट साध्य करण्याचा प्रयत्न करते. अलिकडे सामाजिक न्याय, सामाजिक कल्याण, महत्तम करण्यासाठी पूर्ण रोजगार निर्माण करणे आवश्यक ठरले आहे. म्हणूनच पूर्ण रोजगार हे अलीकडे अत्यंत महत्वाचे चलन धोरणाचे उद्दिष्ट मानले जाते.

5) आर्थिक विकास :

आर्थिक स्थिरतेसह आर्थिक विकास साध्य करणे हे आता प्रत्येक देशाच्या अर्थव्यवस्थेत महत्वाचे कार्य समजले जाते. अर्थात मध्यवर्ती बँकेला आपल्या चलनविषयक धोरणाच्या उद्दिष्टात या कार्याला महत्त्व देणे अत्यावश्यक ठरले आहे. जगातील राष्ट्रांची आर्थिक विकासाच्या बाबतीत वेगळी-वेगळी वर्गवारी झाल्याचे आढळते. काही राष्ट्रे प्रगत, काही अप्रगत तर बहुसंख्य आर्थिकदृष्ट्या अप्रगत किंवा अविकसित स्थितीत आहेत. प्रामुख्याने पाश्चिमात्या देशांमध्ये अनेक राष्ट्रांचा आर्थिक विकास झाला आहे त्या देशातील नागरिकांचे राहणीमान उच्च प्रतीचे बनले आहे. पण अशिया, अफ्रिका खंडातील बहुसंख्य देश अप्रगत अवस्थेत आहेत, बेकी आणि दारिद्र्याच्या प्रश्नाने या देशांना ग्रासले आहे. प्रामुख्याने आर्थिक विकास ही संकल्पना अशा अप्रगत देशाशी संबंधित आहे.

आर्थिक विकास म्हणजे देशाच्या वास्तव दरडोई उत्पादनात वाढ घडवून आणणे असे मानले जाते. दरडोई उत्पन्नात वाढ झाल्याने आपोआप राहणीमान सुधारणा होते. तसेच गरिबी कमी होण्यास मदत होते. म्हणून चलन धोरणाचे आर्थिक विकास हे महत्वाचे उद्दिष्ट ठरले आहे. आर्थिक विकासांमुळे—

अ) देशातील नागरिकांच्या राहणीमानात वाढ होते.

ब) दीर्घकालीन उत्पादन क्षमतेत वाढ होते.

क) रोजगार वाढ होवून दीर्घ कालीन बेकारी कमी होत जाते.

ड) तांत्रिक विकास होतो.

इ) शास्त्रीय व तंत्रविषयक विकास होतो.

फ) देशाच्या संरक्षण खर्चात वाढ करता येते.

आर्थिक विकासाचे उद्दिष्ट दीर्घकालीन स्वरूपाचे आहे. याद्वारे किंमत स्थैर्य, पूर्ण रोजगार, आंतरराष्ट्रीय व्यवहारातील समतोल ही उद्दिष्टे आपोआपच साध्य होतात.

REFERENCE

1. Bernanke, B.S. and A.S. Blinder, 1992, "The federal funds rate and the channels of monetary policy transmission," American Economic Review 82, pp. 910–921.
2. Bernanke, B.S., and M. Gertler, 1995, "Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission," Journal of Economic Perspectives, Vol 9, pp. 27-48.
3. Bhaumik, K., V. Dang, A. M. Kutan 2011, "Implications of bank ownership for the credit channel of monetary policy transmission: Evidence from India," Journal of Banking & Finance 35, pp. 2418-2428.
4. Christiano, Laurence; Martin Eichenbaum, and Charles Evans, 2000, "Monetary Policy Shocks: What Have We Learned and to What End?", in J. Taylor and M. Woodford, eds.,
5. Handbook of Macroeconomics, Amsterdam: North-Holland 2000.
6. Elliott, G. R., T. J. Rothenberg, and J. H. Stock, 1996, "Efficient tests for an autoregressive unit root," Econometrica 64: 813–836.
7. Engle, Robert F. and C.W.J. Granger, 1987, "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing," Econometrica, Vol. 55, No. 2. (Mar., 1987), pp. 251-276.
8. Mishra, Prachi and Peter Montiel, 2012, How Effective Is Monetary Transmission in Developing Countries? A Survey of the Empirical Evidence, November, 2012, (IMF Working Paper No.12/143), Economic Systems, 2013, Elsevier, Vol. 37(2), pp. 187-216.